

משיד החנוך והתרבות - המחלקה לתרבות תורנית

עלון הדרכה למזראת פרשת השבוע
ע"פ הגליונות של נחמה ליבוביץ

שופטים (תשכ"ח)

כ' י"ט - כ'
"בל תשחית"

278

גליון זה הוא המשכו של גליון שופטים תשט"ז שעסק בשני הפסוקים הנ"ל * שם.
שני הפסוקים שבהם עוסק גליוננו כוללים בתוכם את האסור הגדול של "בל תשחית", אשר כל כך אנו מרבים לעבור עליו, מתוך הזנחה, מתוך רשלנות, מתוך אי התחשבות, מתוך זלזול בעמל אדם, ברכוש הזולת, ברכוש צבורי, ומתוך זלזול בקטנות מגיעים עד מחרה לזלזול בגדולות, מתוך זלזול בדברים בעלי ערך קטן ליוזל זלזול בערכים בכלל.

בכונה חנוכית הועמדו פה (שאלה א) שתי הדעות בהנמקת מצוה זו דעת בעל ס' החנוך ודעת הרשב"ם זו סול זו. הדרך הבלתי תועלתית שבה הולך ספר החנוך ראויה לתשומת לב מיוחדת וכדי להבהירה ולהבין את הקו הכללי בו הוא נוקט יש להשוות את טעמיו לכמה וכמה מצוות. אפילו מצוות שתועלתם "הסוציאלית" נראית לנו ברורה ומובנת מתפרשת על ידו כמצוה המכוונת לחנוך האדם למדות טובות. ונראה כאן כדוגמא אחת מרבות את הטעם הניתן על ידו למצוות הענקה לעבד עם צאתו לחפשי (לדברים ט"ו י"ב-י"ח).

ספר החנוך: מצוה לא תעשה, שלא נוציא עבד עברי ביוזם ריקניות מעבודתו כשיוצא בו חורין לסוף שש שנים... מצוה עשה לתת ממה שיש לנו לעבד עברי בזמן שיצא מתחת ידינו לחרות ולא בשלחנו ביוזם ריקניות; ועל זה נאמר: "הענק תעניק לו מצאנך, מגרנך ומיקבך".

משרשי המצוה, למען בקנה בנפשנו מרות מעולות יקרות וחמורות; ועם הנפש היקרה והמעולה בזכה לטוב. והאל הטוב חפץ להטיב עמנו, והדנו והדרנו הוא, שנתחם על מי שעבד אותנו, ונתן לו משלנו בתורת חסד מלבד מה שהתנינו עמו לתת לו בשכרו...

בשאלה ב נלמד שאין המצוה מתייחסת רק לעץ פדל בלבד ושיש להבין את העץ כמשל וכדוגמא ראוי לקרא עם התלמידים את דברי הרמב"ם הלכות מלכים פרק ו' הלכה ח' (הובאו בגליון שופטים תשט"ז). בעל העמק דבר למד הרחבה זו לסגנון הפסוק.

(לתלמידים שאין רגילים בלמוד תורה שבע"פ יש לברר שהיקף המצוה הוא בהרבה מקרים רחב הרבה יותר מהיקפה של הדוגמא המובאת בפסוק).

להבנת דברי הספר: "זו מצוה עשה" ופרוש הרמב"ן שניתן להם בשאלה ג יש לעיין בדברי הרמב"ן לדברים ט"ו ג' ד"ה את הנכרי תגש:

זו מצוה עשה - לשון רש"י. ופרושו: מצוה עשה באחיך. הנכרי תגש ולא אחיך, ולא הבא מכלל עשה - עשה. ולפי ששנינו "לא יגש" ליתן עליו לא תעשה, חזרו ושנו "את הנכרי תגש" - זו מצוה עשה, לומר שעובר עליו (= הנרגש באחיך העברי) בעשה ולא תעשה.

וכך אמרו "לבכר תשיך" - מצוה עשה, "ולאחיך לא תשיך" זו מצוה לא תעשה; והוא כמו שפרשנו מצוה עשה באחיך. וכך פרש שם רש"י. לא שיהיה מצוה להלוות לנכרי ברבית כלל. לשון זה שנוי בספרי ושם הוא מודגל במקומות רבים: "כל עוף טהור תאכלו" - מצוה עשה... וכן הזכירו בספרי "זאת הבחמה אשר תאכלו" מצוה עשה, ודבר ברור הוא.

להבנת דברי בעל דעת יששכר בשאלה ו יובאו בזה דברי המלבי"ם. שהם כללים חשובים בשאלות סגנון המקרא:

המלבי"ם בהקדמה לפרושו לספר ישעיה:

כלל גדול, שהמליצה תעלה תמיד במושגיה מן הקל אל החמור, מן הקטן אל הגדול, מן המעט אל הרב, ולא בהפך; וכל מקום שתמצא שני ענינים שונים בהכרח שהשני מוסיף על הראשון, בלשון המורגל: המליצה תדבר תמיד בדרך "לא זו אף זו". עד שהדבר היה לנו לעינים לדעת על ידו גדרי השמות הנדרפים, שכל מלה המאוחרת ידעור, שכוללת יותר מן הקודמת לה: כשאומר (ישעיה י' ז'): "להשמיד לבבו ולהכרית בוים לא מעט". ידעור ש"המרתה" כוללת יותר ש"השטרה". ולזה כשבא בשלילה - אמר (ישעיה מ"ח י"ט) "לא יכרת ולא ישמדי" - ואף לא ישמדי... וכן (משלי ו' ד') "אל תתן שנה לעיניך ותנוסה לעפעפיך" - שלא לבד שלא יישן שנה קבע, אף לא יבוס; הנזכרת ארשי, - ואם תמצא סותר אל הכלל, יש להעיר עליו.

(גלרון שופטים)

המלבי"ם מוסיף לכלל זה עוד כלל שני:
 אילת השחר כלל ר"ב: ולפעמים הפך הכתוב הסדר הזה (כונתו: סדר לא
 זו אף זו) לפי הסבות ומסובביותם, שבא סדר הכתוב לפי התולדה
 שיצמח ממעשיהם. וכן דרשו חז"ל על הפסוק (תהלים א' א') "אשרי
 האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חסאים לא עמד ובמושבים לצים
 לא ישב," שם הלך - סופו לעמוד, אם עמד סופו לישב, אם ישב -
 סופו ללוץ אתם דברי לצים.

הדרך הרגילה היא איפא שבמשפט חיובי יבוא הפעל "הקל" לפני "הכבד" ואלו במשפטים
 השליליים יבוא הכבד לפני הקל. ודוגמא יפה לכך:

יחזקאל י"א י"ז: וקבצתי אתכם מן העמים ואספתי אתכם מן הארצות...

כ"ס ה': : לא תאסף ולא תקבץ.

המלבי"ם ישעיה י"א י"ב:
 ההבדל בין "אסף" ובין "קבץ": פעל 'אסף' מצאנוהו לרב על כניסת איזה
 דבר למקום מיוחד, לא על קבוץ המפורז, שעל זה בא 'קבץ' בכל מקום,
 (בר' מ"ב ט"ז) "ויאסף אותם אל משמר" והוא משתתף עם 'כנס', לבד
 ש'אסף' מורה על הכנסה מן החוץ אל הפנים, ופעל 'כנס' מורה מה שכונסו
 בבית עצמו אל האוצר או כל מקום משומר; (קהלת ב' כ"ו) "לאסוף ולכנוס"
 לאסוף מן החוץ אל הבית, ולכנוס אח"כ בבית אל האוצר לבל יוציאנו.
 (ומזה בא פעל 'אסף' אל התחבר הדבר אל עצמו (שמואל א' י"ד כ')
 "ויאמר שאול אל הכהן: אסוף ידיך". שיאסף ידיו אל גופו; (מלכים ב'
 ה') "ואספתו מצרעתו", "ואסף המצורע", שהמצורע מחוץ למחנה מושבו
 ובהרפאו נאסף אל תוך המחנה.)

ולכן גם בעת ישמש פעל 'אסף' על הקיבוץ, אין כונתו לקבץ בפזרות
 (= שזהו משמעות 'קבץ'), רק להכניס הנידח אל מקומו.

ולפטוק האחרון (כ"ס ה') אומר המלבי"ם:

... במשל הדגים: תחילה מקבצים אותם למקום אחד ואחר כך אוספים אותם
 הביתה, אמר "לא תאסף הביתה" ויותר מזה. גם לא תקבץ. כי יאכלוהו
 חיה ועוף.

ואלו במקומו פסוק י"ט הוא השלילי אינו בהתאם לכלל של לא זו אף זו, ולא די
 הוא לקבוע - כדרך שעשה בעל דעת יששכר שהוא לפי סדר "זו ואין צריך לומר זו" אלא
 יש צורך אף להסביר למה בחרה התורה כגון בדרך זו.

נחמה ליבוביץ

* שאלה א בגליוננו היא חזרה על שאלה א שם; מפני חשיבותה חזרנו עליה.